

Józef Pater

Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu

Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych 1-2 (24-25), 90-97

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JÓZEF PATER ¹

BIBLIOTEKA KAPITULNA WE WROCŁAWIU

Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu należy do najstarszych i niezwykle zasłużonych księżnic na Śląsku. Jej powstanie tradycja wiąże z rządami legendarnego biskupa Urbana w 983 r., a zwłaszcza z fundacją walterowskiej szkoły katedralnej we Wrocławiu około 1150 r. Pewnym potwierdzeniem tej tradycji może być zachowany do dziś stary benedykcyjnal zatytułowany „Ordinarius pontificalis antiquus”, z przełomu XI i XII w., należący do głównych cymeliów biblioteki. Dokładniejsze wzmianki o istnieniu i stanie biblioteki kapitulnej pochodzą dopiero z XIII i XIV w. Dowiadujemy się z nich, że pierwotna biblioteka składała się z różnych ksiąg, koniecznych w średniowieczu do pełnienia służby Bożej. Kilka z nich wymieniły statuty kapitulne: *missalia*, *passionalia*, *lectionalia*, *cantualia*, *gradualia*, *antiphonalia* oraz *inceptionalia*. W sumie biblioteka liczyła zaledwie 21 woluminów, które stanowiły załączek przyszłej księżnicy. W XV w. księgozbiór kapitulny wzrósł do 405 woluminów, pochodzących w większości z darowizn, dziedziczonych po zmarłych biskupach i kanonikach. Najwięcej książek i rękopisów przekazał bp Jan IV Roth (1482-1506), w związku z czym niektórzy uczeni uważają go nawet za właściwego twórcę Biblioteki Kapitulnej.

Pierwotnie Biblioteka mieściła się wraz z archiwaliami w górnej zakrystii katedralnej. Ale już 3 IV 1500 r. kapituła zdecydowała się zgromadzić odpowiednie fundusze, potrzebne na zrealizowanie planu wybudowania właściwej biblioteki, co postanowiono już wiele lat wcześniej. W latach 1506-1520 archiwalia i księgozbiór przechowywany w zakrystii katedralnej, przeniesiono do nowo wzniesionego

---

¹ Dyrektor Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu.

budynku kapitulnego. Tu w XVII w. księgozbiór osiągnął imponującą na owe czasy liczbę 2729 tomów, w tym 783 inkunabułów, 1279 łańcuszników, czyli ksiąg przykuwanych do ściany lub pulpitu, 285 pergaminów, 230 rękopisów papierowych i 152 nowszych druków.

Wspaniały rozwój biblioteki został zahamowany w latach wojny trzydziestoletniej, zwłaszcza w 1632 r. Wówczas to wojska szwedko-saskie plądrując miasto, nie oszczędziły również Biblioteki Kapitulnej. Wiele książek zostało zniszczonych lub wrzuconych do Odry. Inne za bezcen sprzedane przypadkowym zbieraczom lub bibliotekom. Na podstawie katalogu bibliotecznego Berghiusa można było ustalić straty. Okazało się, że były one znaczne, gdyż zginęło wtedy 298 rękopisów pergaminowych, 217 papierowych i 2213 druków. Uratowane resztki stanowiły zaledwie 800 woluminów.

Kolejne darowizny biskupów i kanoników sprawiły, że księgozbiór Biblioteki Kapitulnej z roku na rok stale się powiększał. Do wspaniałych donatorów należeli m.in. kanonicy: Jerzy Wawrzyniec Budeus a Lohr (zm. 1653), który przekazał do biblioteki 798 dzieł, Maciej Jan Stephetius (zm.1668), Abraham Ignacy Kirchner a Lilienkirch (zm.1668), Gothard Franciszek Schaffgotsch (zm.1668), Sebastian Ignacy Rostock (zm.1671), Gotfryd Gebell (zm.1671), Ignacy Leopold Lassal a Klimann (zm.1676), Kasper Henryk Oberg (zm.1679), Jan Krzysztof Sanig (zm. 1687), Jan Leuderode, Jan Krzysztof Prinz a Buchau.

Archidiakon, a następnie biskup Sebastian Rostock ze względu na wyjątkowo bogaty dar uważany jest za „nowego założyciela Biblioteki Kapitulnej”. Niezwykle ważnym wydarzeniem w dziejach Biblioteki Kapitulnej z XVII wieku stała się fundacja biskupa sufragana Karola Neandra (zm.1693), który w testamencie z 29 IX 1689 r. zapisał 1000 talarów na opłacanie z procentów od tego kapitału specjalnie zatrudnionego bibliotekarza, wyłonionego spośród wikariuszy katedralnych. Do zadań tegoż bibliotekarza należało katalogowanie książek, utrzymywanie całego księgozbioru w należyтым porządku i czystości oraz udostępnianie go zainteresowanym. Bibliotekarz podlegał nadzorowi jednego z kanoników, jako swemu prokuratorowi.

Od 1713 r. funkcję nadzorcę i bibliotekarza pełnił kanonik, późniejszy biskup sufragan, Eliasz Daniel Sommerfeld (zm. 1742), który z ogromną gorliwością i znanstwem zajął się porządkowaniem księ-

gozbioru, doprowadzając go z czasem do dawnej świetności. Dysponując niebagatelnym kapitałem, większą część pieniędzy przeznaczał na zakup dobrych i potrzebnych książek. Corocznie zaś składał na posiedzeniach kapitulnych odpowiednie rachunki i zgłaszał dalsze zapotrzebowania. Z zarządzania biblioteką zrezygnował dopiero w 1728 r., gdyż nie pozwalały mu na to zbyt liczne i bardziej odpowiedzialne obowiązki związane z posługą biskupią. Na swoje miejsce zaproponował wtedy wikariusza katedralnego Jana Krzysztofa Greila, który objął później także obowiązki subregensa alumnatu. Podobnie jak Sommerfeld, wkładał on wiele wysiłku i starań, aby biblioteka była zasobna i funkcjonalna. Dzięki zabiegom Greila, jak również stosunkowo licznych donatorów, księgozbiór w 1735 r. liczył już 7070 książek. Wielkim dobrodziejem i mecenasem okazał się m. in. biskup Franciszek Ludwik Neuburg, który w 1732 r. zapisał bibliotece 170 cennych książek. Jan Krzysztof Greil (zm. 1773) spełniał to trudne zadanie bibliotekarza przez 40 lat. W tym czasie przygotował on zupełnie nowy katalog, w którym książki podzielono na 15 działów.

W XVIII w. do wyjątkowo hojnych donatorów należeli: beneficjant kaplicy elektorskiej Ernest Tadeusz Kolbnitz (zm. 1776), który zapisał bibliotece 322 książki, prałat Jan Antoni Saurma (zm. 1792), który ofiarował w 1775 r. 80 tomów, i biskup Filip Gothard Schaffgotsch (zm. 1795), który przekazał aż 677 książek. Dzięki darowiznom dokonanych przez różnych bibliofilów duchownych w tym samym mniej więcej czasie, w bibliotece znalazło się wiele duplikatów. Wobec tego następca Greila, bibliotekarz Ignacy Schneider, beneficjant kaplicy Św. Elżbiety, subregens alumnatu i dyrektor seminarium nauczycielskiego, sporządził w 1775 r. spis książek przeznaczonych do sprzedaży. Do spisu tego dodał krótką historię biblioteki i ogłosił go drukiem jako: „*Catalogus quorundam librorum ex bibliotheca Cathedralis Wratislaviensis currente anno MDCC-LXXVI die 22 mensis Aprilis in curia domus capitularis publicae auctionis lege distrahendarum*” (Wratislaviae 1776). Jednocześnie rozpoczęto katalogowanie całych zbiorów. Katalog w dwóch częściach był gotowy w 1786 r. i zawierał: w części pierwszej druki w liczbie 6299 spisane alfabetycznie, w drugiej 216 rękopisów. Obie części podzielone były dodatkowo jeszcze na działy, opracowane jeszcze przez Greila. Wśród rękopisów niezwykle ważny był „Vita

Sanctae Hedwigis” z 1310 r., подарowany Bibliotece Kapitulnej w 1773 r. przez jej bibliotekarza Ignacego Schneidera, późniejszego proboszcza w Kielczynie. Po Schneiderze pracowali jako bibliotekarze kolejni subregensi alumnatu: Tobiasz Reichstein (zm. 1781) i Tomasz Weydesser (zm. 1793) oraz ojciec duchowny alumnatu Henryk Walter (zm. 1814).

Przy stałym dopływie nowych książek, zbiór biblioteczny w 1818 r., wzrósł do 21.000 woluminów. Zachodziła zatem konieczność zwiększenia powierzchni bibliotecznej i to w stosunkowo krótkim czasie. Możliwość taka nastąpiła pod koniec XIX w. Dzięki fundacji kardynała Jerzego Koppa wzniesiono w 1896 r. nowy gmach archiwalno-biblioteczny, przy obecnej ulicy – Kanonia 12 - do którego przeniesiono liczący wówczas 90.000 tomów księgozbiór. W nowym pomieszczeniu biblioteka rozwijała się pomyślnie aż do 1939 r. Dawne natomiast pomieszczenie archiwalno-biblioteczne przeznaczono na salę ekspozycyjną sztuki gotyckiej, powołanego w 1898 r. Muzeum Diecezjalnego.

Wybuch II wojny światowej i związane z nią zagrożenia sprawiły, że w 1942 r. wartościowsze książki przewieziono do parafii śląskich, znajdujących się po lewej stronie Odry. Liczono bowiem, że linia frontu zatrzyma się na Odrze. Przedsięwzięcie to okazało się to słuszne, gdyż podczas oblężenia Wrocławia bomba krusząca zrzucona 1 IV 1945 r. zniszczyła dach i drugie piętro budynku archiwalno-bibliotecznego wraz z cennym zbiorem pozostawionych ksiąg, odnoszących się głównie do historii Śląska. Okrucieństwo wojny dotknęło także księgi wywiezione z Wrocławia, gdyż przewidywany front dotarł aż do Berlina. Najbardziej ucierpiał dział inkunabułów. Z wywiezionych 805 ksiąg, po wojnie odzyskano tylko 553, czyli 2/3 całego zasobu starych i niezwykle rzadkich już druków. Długie poszukiwania nie dały pozytywnego rezultatu. Ostatecznie część inkunabułów uznano za zaginione, choć ówczesny dyrektor ks. Wincenty Urban, późniejszy biskup sufragan wrocławski, opracowując katalog biblioteczny wraz ze spisem zaginionych inkunabułów, przesłanym do ważniejszych bibliotek w Polsce zaznaczył, że najprawdopodobniej któraś biblioteka przechowuje poszukiwane księgi wrocławskie, by sprzedać je z zyskiem w czasie tak zwanego przedawnienia. Przewidywania ks. Urbana były słuszne, gdyż po jego śmierci wystawiono w antykwariacie krakowskim do sprzedaży dwa z poszuki-

wanych inkunabułów: w 1985 r. dzieło Gabriela Biela, „*Epitoma expositionis sacri canonis missae*”, Tübingen z 1499 r., i w 1987 r. – „*Diurnale Wratislaviense*” z 1488 r. Obydwa druki wykupił za znaczną sumę ks. kard. Henryk Gulbinowicz, arcybiskup metropolita wrocławski, i przekazał je bibliotece kapitulnej. Chodziło bowiem o potwierdzenie, że gdzieś istnieją także pozostałe księgi. Niestety, w antykwaracie nie podano ani nazwiska, ani instytucji, które wystawiły książki do sprzedaży.

Dziś wrocławska Biblioteka Kapitulna, dzięki ofiarnej i wytrwałej pracy oddanych tej instytucji osób, jest uporządkowana i dostępna badaczom naukowym. Dzięki znacznym darowiznom w latach powojennych biblioteka powiększa każdego roku swe zbiory o 200-350 jednostek. Do hojnych donatorów należeli: bp Wincenty Urban – wieloletni dyrektor biblioteki, który każdego roku przekazywał 180-250 książek, a w 1984 r. zapisem testamentalnym przekazał własny zbiór liczący 1150 jednostek, głównie z zakresu historii Kościoła, bibliotekoznawstwa i archiwistyki. Kardynał Henryk Gulbinowicz, zaopatrujący w książki Bibliotekę Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego i Papieskiego Wydziału Teologicznego, przekazywał również każdego roku szereg cennych pozycji o znaczeniu historycznym. I tak w 1983 r. obdarzył bibliotekę cenną Biblią w tłumaczeniu Jakuba Wujka z 1599 r., a w 1985 r. przekazał 450 książek wydanych przez Akademię Teologii Katolickiej w Warszawie, z zakresu poszczególnych dziedzin teologicznych, filozoficznych i prawa kanonicznego. Podobnie bp Józef Pazdur w 1986 r. ofiarował 380 książek, głównie z zakresu teologii. Wiele cennych książek przekazali również ks. infułat Wacław Szetelnicki (zm. 1996) i ks. infułat Stanisław Pietruszko (zm. 2003). Do stałych ofiarodawców należą m. in.: ks. infułat Stanisław Turkowski i ks. infułat Władysław Ozimek z Oleśnicy, ks. prałat Józef Pater i ks. Stanisław Polonis. Cenne katalogi swoich zbiorów przekazują również Muzeum Śląskie w Katowicach i Muzeum Narodowe we Wrocławiu. Nie brak też ofiarodawców pojedynczych książek, zazwyczaj rzadkich i cennych. Ich nazwiska są uwidocznione na kartach bibliotecznych i w dorocznych sprawozdaniach. Do cennych nabytków należy depozyt Pawła Kabzińskiego z Wrocławia, który przekazał w 1988 r. 169 jednostek, głównie z zakresu literatury polskiej i historii. Wartość depozytu jest tym większa, że składa się on w znacznej mierze

z pierwszych wydań, na ogół rzadkich i często już niedostępnych. Zapisem testamentalnym w 1988 r. swój cenny księgozbiór liczący blisko 1200 jednostek przekazał bibliotece architekt wrocławski Emil Maria Kaliski. W dwa lata później podobny zapis uczyniła mgr Maria Procek, starszy kustosz muzealny w Gliwicach. Jej księgozbiór liczący blisko 500 jednostek stanowią bezcenne druki z zakresu muzealnictwa i historii sztuki oraz katalogi i albumy. Cenne druki przekazano do biblioteki kapitulnej także z niektórych parafii. I tak z Sulikowa przekazano w 1990 r. 48 starodruków, ze Starczówka w 1992 r. zdekompletowaną bibliotekę po znanym w literaturze historycznej proboszczu Pawle Bretschneiderze – w ilości 95 tomów oraz w 1994 r. z Góry Śląskiej 37 tomów, głównie starodruki. Aktualnie trwa katalogowanie przekazanych zbiorów, które już oczyszczono, a bardziej zniszczone egzemplarze poddano fachowej konserwacji i przeoprawie. Niestety, ilość książek wymagających konserwacji z całego zbioru, poważnie zniszczonych podczas działań wojennych, przerasta skromne możliwości finansowe w zorganizowanej na miejscu pracowni konserwatorsko-introligatorskiej. Dzięki ogromnej życzliwości Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i dofinansowaniu z Komitetu Badań Naukowych w 1998 i 1999 r., odgrzybiono i zakonserwowano skórzane oprawy 2200 woluminów, oprawiono w ½ płótna 380 woluminów, pełnej i fachowej konserwacji poddano 9 rękopisów, a w 8 zabezpieczono zagrożone karty i oprawy. Ze środków własnych w latach 1998-1999 i 2007-2008, zakupiono materiały konserwatorskie i introligatorskie, zasłony okienne do magazynów archiwalno-bibliotecznych, odczyszczono magazyny biblioteczne i odkurzone znaczną część zbiorów.

Obecnie Biblioteka liczy przeszło 220 000 woluminów, w tym blisko 870 rękopisów, 730 inkunabułów, przeszło 40 000 starodruków, 1035 tytułów czasopism i druki nowsze. Od 1997 r. Biblioteka otrzymała połączenie komputerowe z Biblioteką Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego i Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu oraz połączenie internetowe. Coraz bardziej odczuwalny jest brak miejsca na nowe nabytki. Trzy ogromne magazyny biblioteczne wypełnione są już do ostatnich granic możliwości i dostawianie dodatkowych regałów zakłóca porządek w poszczególnych działach oraz utrudnia dostęp do książek. Konieczne jest także podjęcie prac katalogowych w systemie komputerowym. Nie-

stety, jak dotychczas, wiele przedsięwzięć w tym zakresie zakończyło się na projektach, które trzeba było opłacić z funduszy własnych. Może przyszłość okaże się dla Biblioteki Kapitulnej bardziej łaskawa?

Ważniejsze publikacje o Bibliotece Kapitulnej

1. Flieger, M. (1919). Die Dombibliothek zu Breslau im ausgehenden Mittelalter. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“ 53, s. 84-133.
2. Jungnitz, J. (1989). Geschichte der Dombibliothek in Breslau. [W:] Silesiaca. Breslau, s. 187-206.
3. Mandziuk J. (1987). Duchowni bibliofile na Śląsku w XVII wieku. „Sobótka“ 2, s. 199-221.
4. Prälaten als Büchernerarren. Ein Beitrag zur Bildung des höheren schlesischen Klerus im 17. Jahrhundert (1987). „Archiv für schlesische Kirchen Geschichte“ 45, s. 105-115.
5. Zainteresowania bibliofilskie Karola Franciszka Neandra biskupa sufragana wrocławskiego (1626-1693) (1984). „Roczniki Biblioteczne” z. 1-2, s. 107-151.
6. Pater J. (1990). Biblioteka Kapitulna. „Kalendarz Wrocławski”, s. 302-304.
7. Los książek (1987). „Nowe Życie” nr 4, s. 3.
8. Archiwum, Biblioteka i Muzeum Archidiecezjalne w latach 1976-1994 (1995). [W:] Patientia et Caritas. W hołdzie Kardynałowi Henrykowi Gulbinowiczowi Arcybiskupowi Metropolie Wrocławskiemu w 25-lecie sakry biskupiej, pod red. I. Deca. Wrocław, s. 444-447.
9. Wrocławska kapituła katedralna w XVIII wieku (1998). Wrocław, s.131-134.
10. Urban W. (1974). Zarys dziejów Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu. [W:] Verbum Crucis. W hołdzie kardynałowi Bolesławowi Kominkowi, pod red. J. Kruciny. Wrocław, s. 96-123.
11. Szkice z dziejów bibliotek kanoników kapituły katedralnej we Wrocławiu w XVII wieku (1977). „Colloquium Salutis” 9, s. 61-73.

12. Księgozbiór kanonika Jerzego W. Budaeusa a Lohr z 1653 roku (1981). „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 43, s. 5-95.
13. Jan Leuderode i jego księgozbiór z XVII wieku (1981). Wrocław.
14. Jan Chryzostom Prinz a Buchau i jego biblioteka z XVII wieku (1977). „Roczniki Biblioteczne” 21, z. 1-2, s. 190-217.
15. Sebastian Ignacy Rostock biskup wrocławski (1664-1671) jako zasłużony bibliofil (1976). „Nasza Przeszłość” 45, s. 73-190.
16. Gothard Franciszek Schaffgotsch prepozyt kapituły wrocławskiej jako bibliofil XVII wieku (1981). „Colloquium Salutis” 13, s. 41-152.